

322 161 2-52
Р 85
БЛАГОТВОРИТЕЛЬНОЕ ОБЩЕСТВО ИЗДАНІЯ ОБЩЕПОЛЕЗНЫХЪ И ДЕШЕВЫХЪ КНИГЪ.

ОПОВІДАННЯ
ПРО
ИВАНА КОТЛЯРЕВСЬКОГО.

НАПИСАВЪ
Б. Гринченко.

С.-ПЕТЕРБУРГЪ.
Типографія Училища Глухонѣмыхъ, Гороховая, 18.
1902.

000000143178

Бібліотека Київського університету ім. Б. Грінченка

Дозволено цензурою. С.-Петербургъ, 20 Іюня 1901 г.

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМІНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА

Иванъ Петровычъ

КОТЛЯРЕВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОРИСА ГРИНЧЕНКА
Ідентифікаційний код 02136554
ЛІТА
БІБЛІОТЕКА

І. Молоди

Иванъ Котляревський народився у Полтаві 29 серпня року 1769-го. Дидь його бувъ діякономъ у соборній церкви, а батько Петро—канцеляристою у миському магистраті полтавському. Плата на тій служби невеличка була, а якъ одружився Петро Котляревський та ще диты наро-

дылыся, то й зовсимъ убого доводилось жыты. Добре, що хочъ хата своя була. Хата була не-велька дубова. Стояла вона за соборною церквою на высокій гори. Поблызу ровы, канавы та шпыли. Се тутъ колысь фортеця була и шанци покопано. Теперь усе позавалювалось, травую позаростало...

Почавъ маленький Ивась выростаты, зъ не-мовлятка зробився веселымъ балакучымъ хлопчыкомъ. Не въ роскошахъ та достаткахъ доведося жыты Ивасеви. Часто такъ, що дома й йисты ничего було. Просыть Ивась:

— Мамо, йисты хочу!

А въ матери ничего нема,—тильки й може вона даты сынови шматокъ хлиба. Визьме Ивась той шматокъ та й бижить изъ хаты. Штанци на йому драненьки, сорочка заялозена, ноги боси. Та се дарма. Теперь лито, тепло, сонце такъ и сяе. Стоить Ивась билия хаты, кусае хлибъ своимы билымы зубамы, дывыться навкругы. Погляне праворучъ — кручы, а по кручахъ сады рясно процвитають; погляне ливоручъ—луки зелени прослалыся та гаи шумлыви стоять; а помижъ тымы лукамы та гаямы тыхо тече ричка Ворскло. По надъ берегамы Ворскловымы хаткы били пидъ сонцемъ сяють, а за ричкою лисы дубови, зъ-чорна-зелени, стоять; а тамъ пискы били розсыпалыся, а далеко-далеко, ажъ де небо зъ землею неначе сходиться, сыңіе густый велькый биръ.

Гарно Ивасеви на все те дывыться, и такъ

винь задывыться, що забуде й хлибь йисты: очы въ дальню блакытну втупывъ, не ворухнеться, а хлибь у рукахъ бияя рта держыть, не йисть. И довго такъ стоить Ивась, красою свитовою втишаючысь, стоить, ажъ помы шо несподивано думы його сполохне. Схаменеться Ивась, хлибь у зубы знову та й почне стрыбаты зъ горы. Канавы, ровы, ямы, буртыща — все зеленою травою позаростало. Ивась колысь пытався въ батька—на шо те все покопано. Батько розказавъ йому, шо се крепость, фортеця була: обкопувались воякы шанцями, щобъ лекше було видь ворога боронитыся. Розказавъ йому батько про козакывъ, про те, якъ вони зъ Туркамы, зъ Татарамы, зъ Ляхамы воювались. До смаку оповидання Ивасеви прыпало, хотивъ винь и бильше довидатися, та батько й самъ до пуття не знавъ усього, шо хлопцевы знаты хотилося.

Теперь Ивась ходе по шанцяхъ та й думает про все те мынуле—про тии вийны, про тыхъ людей... Ходит и думает, ажъ помы сусидынъ хлопецъ, товарышъ його, пидскочит та й злякает его, кривнувши. И вже обыдва хлопцы бижать до Ворекла купатыся. А тамъ тии дитворы—юрма. Купаються, хлюпощутся, на сонци загорилымы спынамы выблыскуючы. Скуда одержу Ивась и стрыба въ ричку. Гарно, лехко хлюпатысь у води, плаваты. Довго купається Ивась, ажъ помы голова видь сонця заболыть, ажъ помы плечы голи сонцемъ напечет. Тоди одягнется, бижыть додому. Выбигався винь, йисты хочеться такъ,

що ажъ шкура болыть. Ускочывъ у хату, заразы и гука:

— Мамо, йисты хочу!

А маты сумно зновъ те-жь такы каже, що й казала:

— Нема ничего, сынку,—визьмы хлиба.

Бере зновъ Ивась хлибъ и йистъ його такъ, що ажъ за ушума лящыть. Не журыться винъ убожествомъ. Завсигды веселый, стрыбучый, балакучый — звеселяе и себе, и всихъ у хати. А вже що цикавый, то се вже правда. Якъ почне роспытуваться и про те, и про се, и про инше, то вже той, кого пыта, не зна що й одмовлять йому, а винъ усе пытається. И казкы любыть слухаты — и йисты забуде та слуха, якъ маты иноди казку каже. Та ще любыть усяку смиховыну росказуваты. Почуе яку побрехеньку, прыбыть додому — и такъ же доладу роскаже, що вси регочутся.

Бачыть батько, що сынъ пидрисъ та й каже, що часъ уже йому вчытыся. И виддавъ його въ науку до дяка. Не линується Ивась, учыться добре, незабаромъ усю граматку вывчывъ. Тоди почалы вчыты часловець, а за часловцемъ псалтырь. И дарма, що веселый та стрыбучый бувъ Ивась, а якъ до кныжки допадется, то й свои скокы та брыкы забуде.

Отъ-же хочъ и прыхыльный бувъ до науки Ивась, та не мынувъ и винъ „березовой каши“. Дякъ, учитель його, бувъ старого заповиту людына и думавъ такъ, що якъ учышь, то вже

конче треба бытыся, а то погано школяръ учы-
тыметься. У старовину такихъ учительвѣ ба-
гато було. И ото частенько доводилося й Ива-
севи зазнаваты „субиткы“. Такойъ звычай бувъ:
за все, що накоивъ школяръ за тыждень, одбу-
вавъ у суботу; тоди вже за однимъ заходомъ
давали школярамъ „лозыны та березыны“ куш-
туваты. Не до вподобы така наука Ивасеви була,
и вже якъ винъ вырись, то згадуе бувало, зъ
приятелямы розмовляючы, про сей важкый шляхъ
дякивськой премудросты. Але жъ такъ тоди скризь
у насъ учено,—то вже доводилось корытыся.

Писля цієї першой науки Ивасеви Котля-
ревському довелося ще багато вчытыся въ самы-
нарїи духовній (у Переяслави), довелося бути
вчытелемъ у панивѣ и службыты въ Новорос-
сійській канцелярїи, та добре невидомо, колы
винъ саме вчывся, колы въ тій канцелярїи слу-
живъ, колы вчытелемъ бувъ.

Про жыття його въ семинарїи видно, що
винъ ище тамъ почавъ складаты вирши,—за
те й прозвано його тамъ *рыфмачемъ*. Учывся
Котляревський добре. Вмивъ добре мовы грець-
кой, латынськой й французькой. По французь-
кому й розмовляты потимъ мигъ. Ще въ самы-
нарїи Котляревський уважно чытавъ усяки
кныгы, тымы мовамы пысани. Найкраще знавъ
винъ кныгы по латынському пысани. Видомо ще,
що винъ польськой мовы вмивъ. Довчывся въ
семинарїи, але на попы не схотивъ иты.

Видомо про Котляревського, що бувъ винъ

якійсь часъ учителемъ у панскій симѣи. Тоди паны бильше дома свои диты вчылы и на те вчителивъ до себе наймалы. Си вчителы жылы у йихъ за невелику плату. Ото жъ и Котляревському трапылося таке. Жыты йому не дуже гарно було. Хочь панамъ и треба було вчителя, але-жъ тамъ не дуже поважано нанятыхъ людей. То такимъ учителямъ доводылося часто и багато прыкрого видъ господаривъ зазнаваты. Мабуть такъ було й Котляревському.

Жывучы Котляревскый на сели, прыхылявся до сельскаго люду. Хотивъ винъ знаты, якъ той народъ живе, що робе, що думае й чого хоче. И ото винъ одягався у просту мужычу одежу та й ишовъ промижъ мужыкы, бувавъ у людей у гостяхъ, ходывъ на вулицю, на вечорныци, на досвиткы. Тамъ винъ прыслухався до народнои мовы, до гарныхъ писень, прыдывлявся до народныхъ звычаивъ. Усе це винъ зауважавъ та записывавъ. Тоди таке дило дывне було, бо освичени люде думалы, що то дурныця — знаты, якъ народъ живе та що думае. А Котляревскаго все те дуже цикавыло. Все, про що довидався винъ, на сели жывучы, дуже допомогло йому потимъ, якъ винъ свои творы складавъ, — лыбонь чы не тоди, на сели, почавъ винъ и *Енеиду*, найголовнишыи свій твиръ, пысаты.

Якъ бувъ Котляревскый на служби въ Новороссійскій канцеляри, то доброга тамъ ничего не бачывъ: товарыши-судовыкы булы хабарныкы и тилькы за хабары й робылы дило, а якъ

убоному чоловікови нема зъ чого дати хабаря, то не мигъ винъ праведного суду знайти. Тилькы те й було доброго Котляревському зъ його службы, що винъ роздывився гараздъ на тыхъ людцивъ, а потимъ йихъ въ *Енеиди* описавъ. Року 1796-го винъ пишовъ службыты до війська (до сиверського карабинерного полку) и прослужывъ тамъ до р. 1808. Тоди Россія воювалася зъ Турцією, дакъ и Котляревському въ багатьохъ баталіяхъ доводилося буваты. Старшына військова Котляревського любила, бо бувъ винъ розумный та хоробрый. Та ставъ винъ черезъ важку службу на здоровлю занепадаты и выйшовъ зъ війська копытаномъ. Ще якъ бувъ винъ на служби, то надруковано було початокъ його твору *Енеида* (року 1798).

Спершу Котляревський радый бувъ, що зъ війська пишовъ, и казавъ:

— Колы козакъ у поли, тоди винъ на воли.

А дали, трохы згодомъ, роздывився,—ажъ жыты ни зъ чого. Тилькы й була въ його батьківська хатка старенька. Шукавъ—шукать соби якои праці,—нема. Тоди надумався та й подався ажъ до Петербургу шукаты соби тамъ работы.

Довго йихавъ Котляревський, бо тоди машины-зализныци не було, ще киньмы йиздылы. Та ще й грошей не гурть було. То натерпився добре, поковы доихавъ. Та хочъ и прыхавъ, а доброго ничого не знайшовъ. Пишовъ по всякихъ начальныкахъ работы прохаты. Хочъ його *Енеиду* уже р. 1798-го було надруковано, и на Вкраини

вона всимъ до вподобы прыпала, та се не могло Котляревському, и службы винъ не находывъ.

Де дали—гирше ставало Котляревському въ Петербурси. Гроши вси вытратывъ. Довелося йому сыдиты не йившы, а спаты не топывшы. Сама шынеля поганенька за все видбувала: у шынелю вдягався, шынелею вкрывався, шынелю замисто постели славъ. Та не дуже грила шынеля! Найгирше-жъ те, що ничего було й робыты, навить и чытаты не можно було. Прышла осинь, смеркається рано, а свичокъ нема за що купыты. А Котляревський дуже кныгы любывъ чытаты. То колы йе свичка часомъ, то такъ уже винъ йи береже: на годину, на дви засвите, почытається та й гасыть. А довгѣмы ночамы дума бидолашний про свою гирку долю. Мабуть отоди винъ и вирши отси про „Долю“ напысавъ, що каже:

Безъ розуму люде въ свити жыуть гарно,
А зъ розумомъ та въ недоли вкъ проходить
марно.

Ой доле людская, чомъ ты неправдыва,
Що до иншихъ дуже кгречна, а до насъ
списыва?

Сылкувався Котляревський не журытыся. Хочъ и доводилося голоду й холоду зазнаваты, та звыкъ винъ до вбозства и бувъ чоловикъ пры здоровлю. Котляревський бувъ на зристь середній чоловикъ, у плечахъ шырокий, дужый, волосся було йому чорне, очи тежъ чорни, блискучи й розумни; облычча биле, довгасте, трохы

виспа йому пошкодыла,—та за те було воно ласкаве та ввичливе. Бувъ Котляревський людина весела, то й пры лыхій годины жартуваты не покидыавъ—усе зъ своеи доли кепкувавъ, ривнявъ щастя до жинокъ непосыдячыхъ и казавъ:

— Отсе жиноцька натура—щастя.

А вже-жъ хочъ и який твердый чоловикъ бувъ Котляревський, та дошкулыло й йому таке жыття. А найбільше за домивкою зажурывся. Отъ-же врешти такы поталаныло Котляревському. Допомигъ йому якийсь добрый чоловикъ. Року 1810-го (у червци) настановлено Котляревського доглядачемъ у полтавському „воспитательному доми“ про вбогихъ панськихъ дитей. Служба поганенька була и плата невеличка—300 рубливъ на асыгнаціи на рикъ (100 руб.). Та Котляревський и тому радый бувъ, а найбільше, що дома жытыме: винъ хотивъ у своій краини и жыты, и вмерты. То й поихавъ зъ Петербургу до Полтавы.

II. Энеида.

Року 1789-го надруковано въ Петербурзи кныгу Котляревського такъ названу: „Энеида, на малороссійскій языкъ перелиціованная И. Котляревскимъ. Напечатана въ трехъ частяхъ“. Тутъ были тилькы тры перши частыны сього твору. Останни тры частыны Котляревський напысавъ уже згодомъ, а найостаннишу, шосту частыну, не встыгъ самъ и выдруковаты: йии вже якъ

винь умерь выдруковано. Але я розказуватиму тутъ про всю цю книгу за однимъ разомъ, щобъ зрозумилице було.

Въ старовину у насъ думано, що такою мовою якъ живый народъ говорить, не можна книжокъ пысаты. Ажъ дали обибралыся таки люде, що почалы й простою мовою пысаты, такою, якъ нашъ народъ говорить. Простолюдною мовою пысано тоди всяки кумедійкы, и ти кумедійкы выставлювано на театри; ще складалы всяки вирши: смиховынни — таки, що въ йихъ щось негарне осміювалось; писни до спиву; вирши риздвяни, велькодни — таки, що йихъ проказувалы на Риздво чы на Велькдень, и залюбки вивчалы по панськыхъ господахъ. Та вси ци пысання тилькы рукопысамы помижъ людьмы ходылы, а не друкувалыся; зъ усього, що тоди народньою мовою складено, выдруковано було мало: отъ, напрыкладъ, одну писню, що такъ починаяся:

— Ой годи намъ журытыся,
Пора перестаты...

Йи склавъ р. 1792 отаманъ чорноморськыхъ козакивъ Антинъ Головатый.

Идучы слидкомъ за иншымы, почавъ и Котляревський украинськи вирши складаты ще якъ бувъ у семинаріи, и ти вирши товаришамъ його до вподобы прыпадады. Але винь йихъ не друкувавъ, и першымъ його друкованымъ творомъ була „Энеида“. Щобъ сю книгу зрозумиты, треба спершу ще отъ що знаты.

За тыхъ часивъ дуже люблено читаты про Грекивъ та про Рымлянъ (Латынцевъ) — се въ старовину такихъ два народы було. Греки жылы и тамъ, де й теперь живутъ,—за Турещиною, та ще й по всій Турещини й по иншихъ мисцяхъ. Латынці або Рымляне жылы тамъ, де теперь Италія зъ городомъ Рымомъ, та пидгорнулы ще вони пидъ себе й инши край, то й була йихъ держава шырочезна й велычезна. И Греки й Рымляне были народы дуже розумни, освичени. Освита, наука перейшла до насъ видъ йцхъ. Вира въ обохъ народивъ мало не однакова була. Вони вирылы, що на свити багато богивъ йе. И ти боги таки, якъ и люде: мають тило, йидять, пьють, сплять, одружуються й диты мають, гришыты можуть—усе, якъ и въ людей. А тымъ одъ людей одризнялыся, що си боги невмирущи, безмертни были и малы сылу не людську, а божественну,—тымъ вони панувалы надъ свитомъ. Найстаршого бога Греки звалы—*Зевесомъ*, а Рымляне—*Юпытеро.мъ*,—винъ надъ усимъ свитомъ порядкувавъ, а непокирныхъ громомъ та блискавкою каравъ. Зевесову жинку звалы *Юноною* (у Грекивъ *Герою*), — вона була сестрою своему чоловікови; служебкою въ неи була богыня *Ирыса* (Веселка); богынею надъ землею була *Гея*, богомъ надъ моремъ и водою—Юпытеривъ братъ—*Нептунъ* (у Грекивъ звався *Посейдонъ*); у пидземному царстві панувавъ богъ *Плутонъ* зъ жинкою *Прозерпыною* (у Грекивъ звалыся вони *Гадесъ* зъ *Персефоною*); у цьому

пидземному царстви жылы помершыхъ души, а стеригъ се царство трыголовый песь *Церберъ*. Сынбоока дочка Юпытерова *Минерва* (*Афына-Паллада*) була богынею надъ розумомъ, мудристю, наукою. Надъ свитомъ та спивомъ бувъ богъ *Аполлонъ*, а пидъ його прысудомъ были богыни *музы*. Надъ огнемъ богомъ бувъ коваль *Вулканъ* (*Гефестъ*): винъ кульгавый бувъ, та жинка въ його була чудовой красы — *Венера* (*Афродыта*), — ся надъ коханнямъ та надъ красою богыня була; якъ звелыть вона, то йи сынъ *Амуръ* (*Эросъ*) посылавъ стрилою кохання людямъ у сердце. Надъ торгомъ та надъ промысломъ бувъ богъ *Меркурій* (*Гермесъ*): якъ куды треба було, то Юпытеръ його посылавъ. Богъ *Эолъ* порядкувавъ надъ своимы дитьмы *витрамы*. *Бахусъ* (*Дионысь*) бувъ богомъ надъ бенкетамы, надъ пѣяцтвомъ. Богъ *Марсъ* (*Аресъ*) порядкувавъ вѣйною, сварывъ промижъ себе людей и допомогавъ имъ воюватыся. Та й багато ще всякихъ меньшыхъ богивъ було, и коженъ свое дило мавъ. Здебильшого боги на гори Олимпии жылы.

Усьому тому Греки й Рымляне вирылы и думалы, що воно й справди такъ ѣе. И кныгы про своихъ богивъ пысалы. А въ тыхъ кныгахъ описувано, якъ Греки чы Рымляне жылы, що робылы, якъ надъ йимы боги богувалы, пособлялы имъ, або каралы. И дуже дотепно ти кныгы складено, и цикаво ихъ чытаты було. Багацько зъ тыхъ кныжокъ додержалося й до нашихъ часивъ, то й теперъ ихъ можна про-

читаты. За Котляревського часивъ уси освичени люде залюбки читалы про тыхъ грецькихъ богивъ, царивъ та героивъ. До вподобы всимъ ти кныгы булы, и деяки вчени люде й пысьменныкы думалы, що треба всимъ такъ пысаты, якъ Грекы та Рымляне пысалы, и тилькы про тыхъ царивъ, героивъ та богивъ грецькихъ та римськихъ. А про простыхъ звычайныхъ людей пысаты, мовлявъ, не годыться: хибя жъ воны варты того, щобъ про йихъ у кныгахъ пысаты? Коны й про своихъ людей бралыся тодишни пысьменныкы пысаты, такъ зновъ пысалы то про царивъ, то про панивъ, а про простый народъ и гадкы въ йихъ не було, щобъ и його въ кныгахъ якъ треба описаты.

Все отсе мабуть не до вподобы Котляревському було. Винъ думавъ такъ, що можна и треба своею ридною мовою и про простыхъ своихъ людей пысаты. А бувъ винъ чоловикъ дуже веселый. Ото й зважывся винъ тыхъ грецькихъ богивъ та царивъ на смихъ описаты, мовъ бы воны жылы й робылы такъ, якъ наши прости люде. Се винъ зробивъ ось якъ.

Ще передъ Хрыстовымъ Риздвомъ живъ у римській держави пысьменныкъ Вергилій. Сей Вергилій напысавъ кныгу, — поему виршомъ — про царя Энея, и назвавъ йи *Енеидою*. Кодысь давно Грекы зъ городомъ Троею воювалыся, повоювалы його, зруйнувалы, людей побылы. Тилькы де-хто зъ Троянцивъ утикъ. Утикъ и Эней. Сей Эней бувъ зъ тыхъ царыкивъ, що поприходылы Трою

бороныты. Якъ Греки руйнуючы запалылы Трою, винъ вынись зъ города на плечахъ своего батька Анхыза, за йимъ уतिकло чымало Троянцевъ, и вси поплывли суднамы моремъ. Въ *Енеиди* описувавъ Вергилій, якъ, утикшы Эней зъ Трои, плывъ моремъ, куды заиздывъ, яки йому прыгоды траплялыся, якъ винъ у землю Италію прыхавъ, и тамъ оселывся и ставъ царюваты, и зъ того нобы-то латыньска чы то рымьска держава почалася. Та ще тамъ описувалося, якъ Юпытеръ, Венера та инши боги пособлялы Эневи, а Юнона шкодыла йому. А се черезъ те, що Эней бувъ сынъ Венери, — вона його породыла видъ Анхыза, а Юнона Венеру дуже не любила, — тымъ и сынови йи, Эневи, всяку шкоду чыныла. Усе те, звисно, казка, та Рымляне тому вирылы, и Вергилій напысавъ сю поему, щобъ свою рымьску державу велаваты.

Ото й надумавъ Котляревський ти подіи, що йихъ Вергилій оповидае, переказаты по своему. Винъ и почавъ пысаты виршомъ по нашому, и такъ описуе тыхъ богивъ та Троянцевъ, мовъ бы вони булы наши люде, и мову, и звычай, и одежу — все йимъ наше давъ. Та ще навмысне такъ усе спысуе, щобъ кумеднише було, щобъ смиховыны бильше було. Отъ, колы хочете, винъ описуе, якъ Эней зъ Трои выиздывъ:

Эней бувъ парубокъ моторный
И хлопецъ хоть куды козакъ,
Удавсь на всее зле проворный,
Завзятійшый одъ всихъ бурлакъ.

Но греки, якъ спаливши Трои,
Зробили зъ неї скирту гною,
Винь, взявши торбу, тягу давъ,
Забравши де якихъ Троянцївъ,
Осмаленихъ, якъ гыря, ланцївъ,
Пъятамы зъ Трои накывавъ.
Винь, швидко поробивши човны,
На сыне море послускавъ,
Троянцївъ насажавши повни,
И куды очи почухравъ.
Но зла Юнона, суча дочка,
Роскудкудакалась, якъ квочка:
Энея не любила страхъ;
Давно уже вона хотила,
Його щобъ душка полетила
Къ чортамъ, и щобъ и духъ не пахъ.

У Вергилия всихъ рымьскыхъ богивъ описано,
звисно, зъ шанобою, про йихъ та про йихъ дила
кажется зъ повагою. А Котляревський на смихъ
про йихъ пысавъ, — отъ хочъ отсе прочытайте,
якъ Венера прыйшла до Зевеса про Энея прохаты:

Венера не послидня шліоха,
Проворна, врагъ йїи не взявъ,
Побачыла, що такъ полоха
Эоль сынка, що ажъ захтявъ;
Умылася, прычепурылася
И якъ въ недилю нарядылася,
Хоть бы до дудки на танецъ
Взяла очипокъ презетовый
И кунтушь зъ усамы люстровый,
Пишла къ Зевесу на ралець.
Зевесь тоди кружавъ сывуху
И оселедцемъ заидавъ;
Винь, сьому выпившы восьмуху,
Послидкы зъ кварты выывавъ.
Прыйшла Венера искривившысь,

КНИЖНИЦА
КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОРИСА ГРИНЧЕНКА
вулиця Сагайдачного, 11
Київ, 02136554
БІОТЕКА

44 328

Заплакавшысь и завискрившысь,
И стала хлыцать передь нымъ...

А отъ ще Юпытеръ такъ угамовуе Венеру та Юнону, якъ воны посварылысь за Энея та „одна другу хотила бытъ“:

— „Та цытьте, чортови сорокы!“
Юпытеръ гризно закрычавъ:
„Обомъ вамъ обибью я щокы;
Щобъ васъ, бублейныць, врагъ побравъ!
Не буду васъ карать громамы,
По пъятамъ выбью чубукамы,
Олымпъ заставлю вымитать:
Я васъ умію усмырыты,
Заставлю чесно въ свити жыты
И заразъ дамъ себе вамъ знать.
Мовчить! роты пороззявляйте:
Хто пысне—морду розмижжу!“

Отакъ кумедно описуючы, сылкується Котляревський у свой кнызи осміяты все те негарне, що винъ середъ тодишнихъ нашихъ людей бачывъ. Чы паны те погане роблють, чы мужыкы—Котляревський однаково зъ того сміється. Найбільше винъ піяцтво ганить и разъ-у-разъ изъ його глузуе.

Котляревський описуе, якъ Эней у пекло прыйшовъ и що винъ тамъ побачывъ, яки тамъ гришныкы булы и якъ йихъ тамъ карано. Звисно—се казка, и пекла того Эней не бачывъ, але Котляревський спысавъ пекло такъ, якъ промижъ простымъ народомъ про його оповидають. И ото, щобъ зганыты те негарне, що тоди въ нашій земли робылося, винъ и напхавъ до пекла усякыхъ гришныкывъ:

Жинокъ, свекрухъ и мачухъ злыхъ.
Витчымы йшли, тести скупьягы,
Зяты и своякы мотягы,
Сердыти шурыны, браты,
Зовыци, невесткы, ятровкы,
Що все грызуться безъ умовкы.
И всяки тутъ булы каты.
Якіисъ злыдни же стоялы,
Жувалы все въ зубахъ папиръ,
Въ рукахъ каламари держалы,
За уха настромлялы пиръ.
Се все десятъски та соцькіи,
И всякіи пъявки людськіи,
И вси прокляти пысари,
Повиренни, секретари.
За сымы йшли святы понуры,
Що не дывылысь и на свить,
Смыренной булы натуры,
Складалы руки на живить;
Умыльно Богу все моылысь,
На тыждень днівъ по тры постылысь
И въ слухъ не лаялы людей;
На чоткахъ мыръ пересуждалы
И вдень никола не гулялы,—
Вночи жъ було не безъ гостей.

Де дали йде Эней, то все бильшь та бильшь
бачыть усякихъ гришныкивъ:

Багатымъ та скупымъ вливалы
Ростопленнее срибло въ ротъ,
А брехунивъ тамъ заставлялы
Лызать гарячыхъ сковородъ.
Булы тамъ купчыкы проворни,
Що йиздылы по ярмаркамъ,
И на аршынецъ на пидборный
Поганый продавалы крамъ.
Тутъ всякіи булы пронозы,

Перекупкы и шмаровозы
Жыды, миняйлы, шынкарі,
И ти, що фыгы-мыгы возять,
Що въ боклагахъ гарячый носять,
Тамъ вси пеклыся крамари,
Палыводы и волоцюгы,
Вси зводныкы и вси плуты;
Ярыжныкы и вси п'янюгы,
Обманщыкы и вси моты.

Не забудь Котляревський и судовыкивъ, що
за хабари кривдылы людей. И ти въ його въ
пекли опынылыся:

Всімъ старшынамъ тутъ безъ розбору,
Панамъ, пидпанкамъ и слугамъ,
Давалы въ пекли добру хльору,—
Всімъ по заслужи, якъ котамъ.
Тутъ всякіи булы цехмыстры,
И ратманы, и бургомыстры,
Судди, пидсудкы, пысари,
Яки по правди не судылы
Та тилько грошыкы лупылы
И одбиралы хабари.

Про кожного гришныка каже Котляревський,
яку винь терпыть муку. Такимъ робомъ, нибы
то пекло опысуючы, Котляревський справди до-
коряе тымъ, тыхъ ганять, що таки грихы роблють
на свити. Часомъ винь дуже дотепно каже, а
часомъ и не зовсимъ доладу. Йе въ *Енеиди* таке,
що такы воно й зайве: Котляревський часомъ
переборщавъ и на смихъ докладавъ и незвы-
чайного чого. Та се вже скризь такъ буває, що
чоловикъ безъ помылкы не живе, и ніяке людське
дило безъ вады не буває.

Якъ выдруковано *Енеиду*, то вси почалы йи читаты, то хто сміався, а хто й гнивався. Гнивалыся ти, що зъ йихъ Котляревський насміався за погани йихъ дила. Але се добре Котляревський учынивъ. Бо колы хто робить негарне та йому скажуть, що се негараздъ, — то вже тому соромъ и колы винъ совисть мае, то може й кыне, хочъ и посердыться спершу трохи за докиръ.

Ще своею кныгою Котляревський показувавъ, що можна й треба пысать не про самыхъ царивъ та панивъ, а й про простыхъ людей. Котляревський осміавъ и богивъ, и князивъ, и мужыкивъ—мовъ усихъ зривнявъ, усе бо люде, у всихъ йе добре й зле, про всихъ можна й треба говорыты.

Якъ прочыталы люде Котляревського по украиньскому напысану кныгу, то побачылы, що й по нашому можна дуже добре пысаты. Зъ того часу й инши кныжки, нашою мовою пысани, друкуваты почалы.

Казано вже, що *Енеида* мало не всимъ до велькой вподобы прыпала. Чытано йи й перечытувано. Хто не мигъ друкуванои кныгы здобуты, той спысувавъ йи соби. Булы таки люде, що мало не всю *Енеиду* зъ головы безъ кныжки проказаты могли. Де-яки вирши зъ *Енеиды* пишлы помижъ люде замісто прыказокъ.

Слава про Котляревського шыроко пишла. Кажуть, було зъ йимъ одного разу таке. Якъ воювалася Россія зъ Туркамы р. 1806 та 1807,

то Котляревському довелось переиздыты черезъ рику Дунай зъ турецького боку на нашъ. Перевозылы його два Запорожци (бо, якъ Запорожську Сичь зруйновано, то частка Запорожцивъ утикла до Турка за Дунай та тамъ и жыла).

То се двое зъ тыхъ Запорожцивъ и перевозылы Котляревського. Зъ облычча вони побачылы, що Котляревський землякъ йимъ. Вони спыталыся, якъ його призыще. Той каже:

— Котляревський.

Ти ззырнулыся та й зновъ пытають:

— Чы не той, що скомпонувавъ *Енеиду*?

Котляревський усмихнувся та й каже:

— Той самыи.

Запорожци страшенно зрадили й скрыкнулы:

— Такъ се ты, батьку нашъ ридный?! Иды, батьку, до насъ, — мы тебе зробымо старшымъ.

Певне Запорожци пысьменни булы, а *Енеида* ажъ до ихъ у Турещыну зайшла. Чы такъ воно справди було—хто його зна. А що дуже люблено Котляревського за його кныгу, то се такъ.

III. Полтавське жыття.

Уже я казавъ, що Котляревський, нахлопотавшыся до несхочу въ Петербурси, здобувъ такы соби посаду: настановлено його начальнымомъ надъ полтавськымъ „домомъ воспитанія дѣтей бѣдныхъ дворянъ“. У тому доми жыло й учылося зъ 200—250 хлопцивъ. За всымъ треба

було доглянуты; всьому дати ладъ,—Котляревський, якъ треба, дбавъ про свое дило.

У Полтави добре винъ поладнавъ и зъ панами, и зъ простыми людьмы. Винъ дуже ладнавъ и зъ „малороссійскимъ генераль-губернаторомъ“,—княземъ Лобановымъ - Ростовськимъ. Котляревський звычайно зъ усима сылкувався ладнаты. До того ще добрый оповидачъ изъ його бувъ, то вси й любылы слухаты його побрехеньки народни та прыказки. А то часомъ наче такъ соби каже, а справди,—то „на здогадъ бурякивъ“, осміючы, ганючы що небудь негарне таке, що въ Полтави робылося. И таке, бувало, слово вкыне, що якого пана тамъ, чы кого, и вщыпне, а той добродій тутъ и сыдыть и чуе, та вже мовчыть, бо якъ зачепышь Котляревського, то ще гирше буде, бо въ його языкъ гострый и зъ йимъ не збалакаешъ.

Дома Котляревський живъ по простому у своему невеличкому будыночку. Була въ його своя невеличка библіотека (кныгозбирня): тамъ найбільше булы французьки та латынськи кныгы, чы поперекладани зъ французькой мовы. Мижъ иншымы булы въ його отси кныгы, и винъ ихъ любывъ читаты: повистъ про лицаря Дон-Кихота —гышпанського пысьменныка Сервантеса, романы (повисти велики) англійськихъ пысьменныкивъ Вальтера Скотта та Купера. У гостыню до Котляревського ходыло небагато прыятелывъ. Зъ усима винъ поводывся просто та ввичливо, а найбільше зъ простыми людьмы.

Винь любивъ ходыты въ гостыну до полтавськихъ козакивъ, мищанъ та мужыкивъ, — и вси вони його добре знали. Було йде Котляревський вулицею, зострива його хто зъ ихъ, — скыдае заразъ шапку, вклоняється й каже:

— Здоровъ бувъ, пане Иване Петровычу!

Котляревський радый.

— А, здоровъ, здоровъ! — каже, — й ото спыняються середъ вулицы та й ну розмовляты.

А то жинка яка йде, — и та йому вклоняється.

— Здоровеньки булы, добродію — куме!

— Здоровеньки й вы, кумо! — одказуе Котляревський.

У Полтави все звалы Котляревського кумомъ, бо винь кумуваты дуже любивъ. Хто ни прийде прохаты його до себе кумомъ — чы багатый, чы вбогий, — до кожного йде; та й любивъ винь буваты въ простыхъ украинськихъ симбяхъ — тамъ уже було йому до схочу ридною мовою, зъ прыказками та прымовками, любо погомониты.

Не дурно Котляревський знався й зъ великымы панамы. Бувало якъ якого бидолаху скривдять тамъ де, то винь иде до Котляревського, а Котляревський — до тыхъ панивъ, та й поклопочеться про чоловика. И чымало було такихъ, що винь йимъ у прыгоди ставъ, — то жъ и люблено його за се та поважано.

Знано його й поважано и по иныхъ мистахъ, бо багато людей читало його „Енеиду“. И розумни люде, пысьменныкы всяки, въ Пол-

таву заиздючы, приходылы до Котляревського, щобъ побачыты та послухаты того чоловіка, що *Енеиду* склавъ. И всимъ винъ до вподобы прыпадавъ, бо ввичлывый та розумный бувъ. У Харькови його такъ пошановано, що обибрано членомъ харькивського пысьменныцького товариства, а р. 1822-го обибрано його тежъ за члена саме въ таке товариство и въ Петербурси.

Такъ и живъ Котляревський у Полтави и не кыдавъ свого дила, а пысавъ дали „Енеиду“. Урывки зъ 5 та 6 частыны йи винъ выдрукувавъ у журналахъ „Соревнователь“, „Утренняя звѣзда“ та „Украинскій Вѣстникъ“, що выдавався у Харькови.

А тутъ ще нове дило набигло Котляревському.

Генераль-губернаторови схотилося завести въ Полтави *театръ*.

На театри удають таке, що буває и въ жытти. Ти люде, що удають на театри, зуться *актьорами*.

По мистахъ есть таки вельки будынки, що зуться *театры*. У театри йе дуже велька хата, йи роздилено на дви половыни. На одній половыни актьоры *грають*, — та половына зветься *сцена*. А въ другій половыни хаты люде сыдятъ и дывлютьса, що робытьса на сцени, якъ актьоры грають, що вони удають.

Колы що веселе, то те зветься *жартъ* або *комедія*, а колы сумне, то *драма* або *трагедія*, а колы все спиваетьса, то—*опера*.

Театръ—се дѣло дуже добре. Тамъ удають и гарныхъ людей, и поганныхъ. Одъ гарныхъ можна навчытыся, якъ годытыся робыты, а поганныхъ тамъ осьміюють, щобъ нихто иншый такъ не робывъ.

Отакый театръ и схотивъ завести въ Полтави генераль-губернаторъ. Винъ попрохавъ Котляревського поклопотатыся сымъ диломъ. Котляревський залюбки згодывся. Скоро знайшлысь люде, що схотилы граты на театри, знайшовся й будынокъ на театръ, то й почалы выставляты. Котляревський усьому порядокъ дававъ и самъ часто гравъ,—и добре, кажутъ.

Згодомъ и Котляревському схотилося щось свое напысаты таке, щобъ його на театри выставляты можна було. Винъ и напысавъ про дивчыну полтавську Наталку, якъ йи маты замижъ сылою за пана хотила виддаты, и що зъ того сталося. И наименувавъ свое пысання „Наталка-Полтавка“.

Почалы р. 1819 „Наталку-Полтавку“ на театри выставляты, и дуже вона добрымъ людымъ до вподобы прыпала.

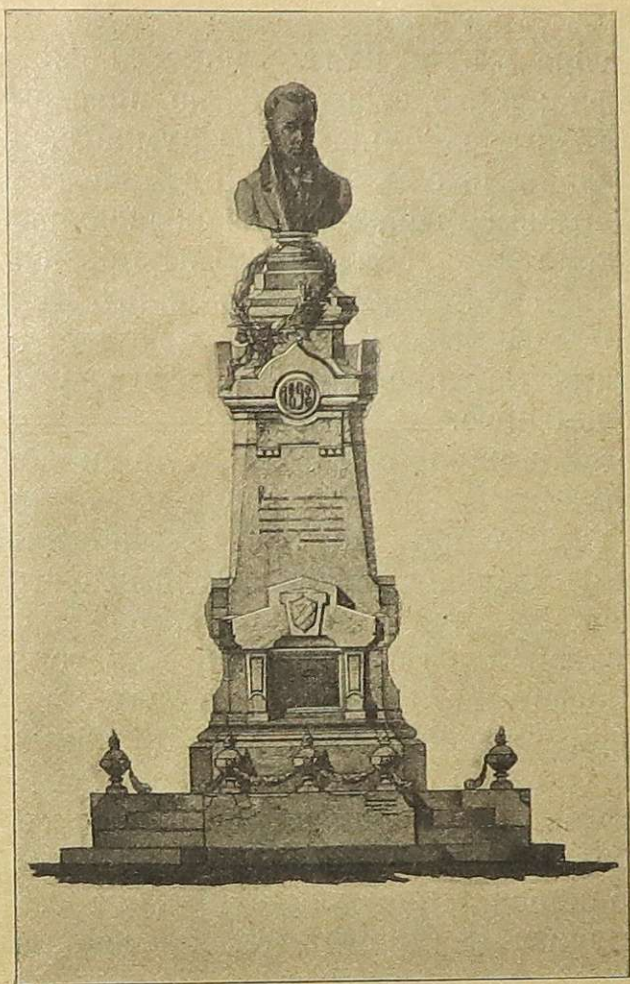
„Наталкою-Полтавкою“ чымало добра зробывъ Котляревський. До того часу колы и удавано въ насъ у театри на сцени мужыка, то все якогось кумедійного, удавалы на те, щобъ изъ його поглузуваты. А Котляревський не кепкувавъ зъ мужыкивъ, а показувавъ, що й прости сильськи люде таки жъ люде, якъ и инши — такъ саме й люблять, и мучатыся, якъ и вси.

У „Наталци-Полтавци“ досыть правдыво змальовано жыття тыхъ простыхъ людей. Освичени люде побачылы, що се жыття цикаве и багато зъ йихъ схотило довидатыся й бильше про його. Ще въ „Наталци-Полтавци“ всяки писни спиваються. Си писни Котляревськый або просто зъ села видъ народу взявъ, або самъ поскладавъ пидъ таки сильськи писни. Си спивы дуже до вподобы прыпадалы нашимъ панамъ, и почалы йихъ скрызъ спиваты. Побачылы, що наши писни добри та й почалы вчытыся видъ селянъ ще й иншихъ сильськыхъ писень. Се пособляло освиченымъ людамъ спизнаватыся дужче зъ сильськымъ народомъ.

Якъ дуже до смаку „Наталка-Полтавка“ тодишнимъ чытачамъ та глядачамъ прыпала, про се одынъ пысьменныкъ, Сементовськый, казавъ р. 1846 таке: „Ніяка повисть, ніяке пысання доси такъ до вподобы Украинцямъ не прыпало, якъ „Наталка-Полтавка“ И. П. Котляревського: сотни спыскивъ зъ неи й теперь ще по всій Украины гуляють; народъ ставъ спиваты писни, що Иванъ Петровычъ поскладавъ, а йе чымало такихъ людей, що зъ головы всю „Наталку-Полтавку“ можуть проказаты“. И справди, такъ гарно Котляревськый „Наталку-Полтавку“ напысавъ, що й доси йи вси чытають и на театри залюбки дывляться. Писля того, якъ Котляревськый шляхъ показавъ, чымало людей почало по нашому пысаты, щобъ на театри выставляты, наше народне жыття малюючы. Теперь такихъ

писаннивъ уже сотни йе, и чымало зъ йихъ дуже добрыхъ. А все жъ за сымы новымы добрымы творамы не забулы люде давно напысану „Наталку Полтавку“, и теперь ходять дывытыся на неи въ театри такъ саме залюбки, якъ передь 75-ма рокамы, якъ йи тилькы напысано.

Згодомъ Котляревський напысавъ ще й другый твирь, назвавшы його „Москаль-чаривныкъ“. И його на театри выставлювано. Хочь винъ и гиршый за „Наталку Полтавку“, але и въ йому йе чымало доброго. Тамъ Котляревський осміюе тыхъ нашихъ людцивъ, що якъ помажуться трохы въ те пысьменство, то заразы почынають кырпу гнуты, уже ни батька ни матери не поважають, людмы гордують, языка ламають, у паны пнуться. Такой у Котляревського канцелярысть пысарчукъ Хвынтыкъ. Отъ якъ винъ про свою матирь каже: „Мнѣ скучно сидѣть дома и занимать ся съ матушкою. Она такая простая, такая неловкая, во всемъ по старосвѣтски поступаетъ: рано обѣдаетъ, рано спать ложится, рано просыпается, а что всего для меня несноснѣе, что въ нынѣшнее просвѣщенное время одѣвается по старинному и носить очипокъ, намитку, плахту и прочіе мужычіе наряды... Можно ли смотрѣть безъ стыда и, не покраснѣвши, называть матушкою простую старуху? Ежели-бы мои товарищи и друзья повидѣли меня съ нею вмѣстѣ я сгорѣлъ бы отъ стыда, по причинѣ ихъ насмѣшекъ“. Простиши люде у Котляревського кращи за сього пысарчука. Отъ, напыкладъ, Тетяна таке

Памятникъ Котляревському въ Полтави.

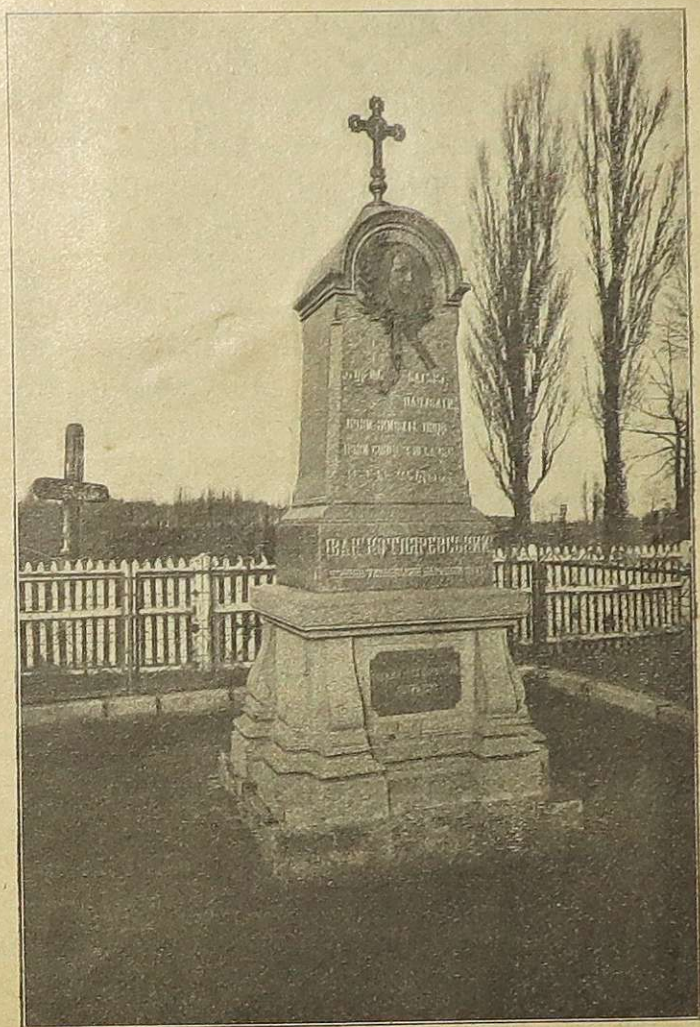
йому каже: „Грихъ вамъ смертельный такимъ сыномъ буты. Яка бь маты ваша не була, а все вона маты. Вона жь у насъ жинка добра, розумна и поважна; а що себе веде по простому, сього вамъ стыдатысь ничого. Вы думаете, що пань-матка ваша вже й гирша одь васъ за тымъ, що вы пысьменный, нажылы якыйсь чынокъ, що одежда коло васъ облыпла, и вы прычепылы, не знаю для чого, дворянську медаль? Та вона жь васъ родыла, выгодовала, до розуму довела“... Сю Тетяну Котляревський спысавъ дуже розумною молодыцею.

„Москаль-чаривныкъ“ тежъ до вподобы прыпавъ землякамъ, и його довго на театри высталялы та й теперь ще часомъ высталяють.

Окримъ сього, Котляревський пысавъ ще чымало иншого. Отъ, напрыкладъ, перекладавъ зь французькой мовы байкы французького пысьменныка Лафонтена; запысувавъ народни писни, прыказкы сильськи, щобъ усе це надрукуваты. Надрукуваты на те хотивъ, щобъ учени люде бачылы, яки то гарни писни й розумни прыказкы нашъ народъ поскладавъ. Та все це кудысь подилося, и його не надруковано.

Не кыдавъ Котляревський допысуваты и найбільше свое пысання—*Енеиду*. Врешти допысавъ винь усе и склалася зь того чымала кныга. Уже винь и виддавъ йи выдрукуваты, та не судылося йому до того дожыты.

Давно почавъ Котляревський нездужаты, а р. 1835-го мусивъ уже й службу кынуты. Схудь

Могыла Котляревського.

Котляревський, посививъ увесь. А все ще веселый та любязный бувъ. А дали, якъ прыпитыла його хвороба, то вже никого й не бачывъ, лежавъ хворый. Довго мучыла його хвороба, та не ремствувавъ винъ на те, терпивъ. Прыйшла й смерть. Винъ умеръ р. 1838, Жовтня у 29 день. Було йому тоди мало не 70 рокивъ.

Заплакала вся Полтава, ховаючи Котляревського. Заплакали ти прости люде, що винъ йимъ пособлявъ та за йихъ оступався; заплакали й ти розумни, освичени люде, що любылы Котляревського та шанувалы його за гарни пысанья...

Дощъ ишовъ, хмарно та сумно було, якъ неслы Котляревського въ труни до холодной ямы. Та не розигнавъ дощъ тыхъ, хто любывъ його. Юрмамы йшлы воны за його домовыною—вбоги й багати, паны й мужыкы, чоловикы й жинкы.

Положылы Котляревського въ холодну яму, засыпалы сырою землею. А зверху поставылы надгробокъ и на йому напысалы кого тутъ поховано и що винъ на свити зробывъ.

Сумни розійшлыся люде зъ могылы и одынока зосталася вона на кладовыщи...

Але мижъ людмы зосталося те добре й гарне, що зробывъ Котляревський—се його пысанья. Йихъ и теперъ чытають, зъ йихъ люде й теперъ корысть мають. За се шанують и шануватымутъ памъять Котляревського.